

İLEM

HAZİRAN
2020

COVID-19 SORUŞTURMA DOSYASI

[13]

Latif Karagöz

Covid-19 Salgını Bağlamında
İnşacı ve Natüralist
Teorilerin Sınırları:
Gerçek(çi)liği
Hatırlamanın Zamanı

Covid-19 Salgını Bağlamında İnşacı ve Natüralist Teorilerin Sınırları: Gerçek(çi)liği Hatırlamanın Zamanı*

Latif Karagöz**

İnsanlık tarihinde ender görülen bir döneme şahitlik ediyoruz. Çin’de başlayıp çok uzun olmayan bir süre içinde tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını, küre ölçeğinde hemen hemen tüm coğrafyalarda etkisini gösterdi. Tarih boyunca insanlık belli dönemlerde kitlesel salgınlara maruz kalmış olsa da bugünkü tecrübemizin kendine has bazı noktaları söz konusudur.

Covid-19’un Çin’de ortaya çıktığı andan itibaren tüm dünya kitle iletişim araçları aracılığıyla salgının yayılım sürecini naklen takip edebilme imkânına sahip oldu. Kimi devletler süreci ve salgının yayılımını daha ciddiye alarak kimileri ise salgına “herhangi bir virüs” muamelesi yaparak kendilerini konumlandırdı. Fakat her halükârda insanlık sıranın kendisine gelmesini beklemiş, dakika dakika salgının ulusal sınırlardan girişine, yayılışına ve ortaya çıkardığı problemlere şahitlik etmiştir. Bu bağlamda Covid-19 salgınının yayılma hızı onu tarihsel süreçteki diğer salgınlardan ayıran önemli hususiyetlerden biridir. İnsanlığın çağdaş dönemde kendisi için en önemli kazanımlardan birisi olarak gördüğü küresel dolaşım imkânları Covid-19 ile birlikte insana yönelik en büyük tehdit unsurlarından birisi hâline gelmiştir. Dolayısıyla Covid-19 salgını, sebebiyet verdiği ölüm oranlarından daha çok yayılım hızı ve insanların buna an be an şahit olması nedeniyle küresel ölçekli bir korku ve paniğin kaynağı hâline gelmiştir.

* Makalenin yazım sürecindeki teşvikleri ve kıymetli katkıları için İbrahim Halil Üçer’e teşekkür ederim.

** Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Psikoloji Bölümü.

Salgının hızlı ve geniş yayılımı etki alanını da aynı nispette genişletmiştir. Bu bağlamda Covid-19’la birlikte küresel siyasetten ticari ilişkilere, eğitim öğretim pratiklerinden uluslararası organizasyonlara ve ulaşım-seyahat pratiklerine kadar pek çok noktada insan hayatına dokunan önemli kısıtlamalar ortaya çıkmıştır. Virüsün yayılmasının hâlen daha durdurulamaması, virüsün merkez üssünün farklı coğrafyalara kayarak etkisini devam ettirmesi ve tedavisine yönelik somut ve ön görülebilir adımların atılamaması nedeniyle söz konusu kısıtlamalarla birlikte ortaya çıkan yeni pratiklerin ilgili alanlarda yapısal kırılmalara ve dönüşümlere yol açacağı tartışılmaya başlanmıştır.

Günümüzde özellikle sosyal bilimlerde Covid-19 üzerine yapılan tartışmalar ve akademik çalışmaların Covid-19’un etkileri bağlamında büyük oranda *yapılaşması* muhtemel yerel ve küresel pratikler etrafında şekillendiği görülmektedir. Küresel kapitalizmin çöküşü, eğitimin ve mekâna bağlı öğretim pratiklerinin dönüşmesi, Covid-19 sonrası işsizliğin doğurması muhtemel sosyoekonomik krizler, bu krizler neticesinde önceki dönemlere ait siyasi ve ekonomik birliklerin dönüşmesi gibi muhtemel senaryolar sosyal bilimcilerin ve bazı felsefecilerin gündemini meşgul etmektedir. Bu tartışmalar bağlamında ortaya çıkan senaryo Covid-19 sonrası dünyanın pek çok yapısal kırılmaya şahitlik edeceği yönündedir.

Yukarıda genel hatlarıyla tasvir etmeye çalıştığımız tartışmaların odağında Covid-19 sonrasında insanların günlük hayatlarına etki eden ve dolayısıyla -zorunlu olarak- insan tecrübesine konu olan meseleler yer almaktadır. Bu bağlamda sorunun merkezinde, toplumun bahse konu yeni düzende *yeniden nasıl kurulacağı* yer almaktadır. Dolayısıyla her ne olursa olsun meselenin çözümü ve yeni dünyadaki toplumsallıkların kuruluşu noktasında insan iradesinin ve insanın uzlaşımsal kabiliyetlerinin tayin ediciliği bir kez daha vurgulanmaktadır. Bu vurguda virüsün tesirlerinin azaltılması ve hayatın normale dönmesine ilişkin bir iradenin ifade edilmesinin ötesinde, özellikle iradeci yönelimlerin temel karakteristiklerinin gün yüzüne çıktığını söylemek mümkündür. Zira çağdaş sosyal teorinin fenomenoloji, pragmatizm, inşacılık gibi açıklayıcı çerçeveleri vasıtasıyla, insanın kendisine yönelik tasavvurundan başlamak üzere aile, toplum, siyaset ve ahlâk gibi içinde yaşadığımız hayatın tüm unsurlarının kuruluşunda insanın bireysel ya da kolektif yönelim ve eylemlerinin tayin edici olduğu iddiası öne çıkmaktadır. Bu iddiaya göre dünyamızı kuran faktörler arasında, “fail” adını almayı hak eden yegane unsur insan iradesi ve ona

Küresel salgının doğuşundan tüm dünyayı etkisi aldığı noktaya gelince değin bireysel, toplumsal ve siyasi seviyede ortaya çıkan tüm değişimler, insanların iradi ve uzlaşımsal tecrübelerinden bağımsız gelişerek ona etkide bulunan nesnel bir gerçekliğin varlığına işaret etmektedir.

bağlı bir şekilde ortaya çıkan dil, kültür, sosyal yapılar ve siyasi müesseseler gibi “itibari” gerçeklik alanıdır. Bunun dışında kalan ve insanın biyolojik varlığının da dahil olduğu doğal gerçeklik alanı irademizin biçimlendirici failliğine bir hamur olarak sunulan pasif bir zemin ya da iradi faillğin ortaya çıkışına hizmet eden araçsal unsurlardan başka bir şey değildir. Bahse konu yaklaşımlar açısından bu unsurlar hiçbir şekilde faillik nitelemesi almayı hak etmez.

Fakat Covid-19’la birlikte ortaya çıkan tecrübe bahsi geçen iddiaları tekrar ele almamızı gerektiren çok başka bir gerçekliği açığa çıkarmıştır. Küresel salgının doğuşundan tüm dünyayı etkisi aldığı noktaya gelince değin bireysel, toplumsal ve siyasi seviyede ortaya çıkan tüm değişimler, insanların iradi ve uzlaşımsal tecrübelerinden bağımsız gelişerek ona etkide bulunan nesnel bir gerçekliğin varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla Covid-19, söz konusu değişimlerin ortaya çıkmasında nedensel bir belirleyici olarak gündeme gelmektedir. Bu noktanın özellikle sosyal bilimler için toplumun nasıl kurulduğu sorusu etrafındaki tartışmalara yeni bir boyut kazandıracağını söylemek mümkündür.

Söz konusu iddiayı temellendirebilmek için salgının başlangıcından itibaren ortaya çıkan bazı pratikler üzerine aşağıdaki sorular bağlamında yeniden düşünmekle başlayabiliriz:

Eğitimin fiziki mekânlarda icra edilmesine son verilip tamamıyla sanal mekânlarda icra edilmesinin nedeni nedir?

Devletler niçin sınırlarını diğer devletlere kapatmışlardır?

Dünya ticaretinin ve dolaşımının en önemli aktörü olan hava yolu taşımacılığı neden durdurulmuştur?

Ve son olarak salgın süreciyle birlikte dünya üzerinde milyonlarca kişinin işsiz kalmasının nedeni nedir?

Bahsi geçen sorulara, ilk akla geldiği hâliyle salgının oluşturduğu kriz ortamı ve etkilerini azaltmak üzere alınan tedbirler bağlamında cevap verilebilir. Fakat salgın öncesi dönemde bu tür kararlar üzerinde yerel ya da küresel ölçekte gerçekleştirilecek bir uzlaşi kadar onların icrasının da ne-redeyse imkânsız olduğu dikkate alınacak olursa, mevcut durumda bu kararların insan hayatını durma noktasına getirecek şekilde icrasının insani tecrübeyi belli bir cihete yönelmeye icbar eden bir gerçeklik alanını dikkate

almayı gerektirdiği düşünülebilir. Bu bağlamda hâlihazırdaki tecrübe alanının kurulmasını icbar eden doğal gerçeklik bizi tecrübi alandan daha derinlikli bir katmana taşımaktadır. Bu aynı zamanda söz konusu tecrübenin oluşmasında nesnenin hesaba katılmasını zorunlu hâle getirmektedir. Bahse konu olan zorunluluk sosyal bilimler felsefesi için insana ve topluma dair gerçekliğin kuruluşunda inşacılık ve gerçekçilik arasındaki tartışmayı yeniden değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Bu bağlamda yazının ilk kısmında inşacılığın temel iddiaları ve açıklayıcı gücüyle ilgili zaafı ele alınacaktır. Sonrasında kendi içinde farklılaşan gerçekçi geleneklerin argümanları ortaya konulacak ve bu geleneklerin Covid-19 tartışmalarına ilişkin imkân ve kısıtları tartışılacaktır. Nihayet her iki geleneğin ötesinde yeni bir gerçekçi anlam çerçevesinin zarureti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İnşacılık (*constructionism*) en genel anlamda insan ve topluma dair gerçekliğin yalnızca insan iradesi ve tecrübesi dolayısıyla kurulabileceği ve bu sayede anlamlandırılabilirliğini ileri sürmektedir. İnşacılığın kendi içinde farklı ekolleri oluşsa da bunlar arasında Yapılandırmacılık (*constructivism*) ve sosyal inşacılık (*social constructionism*) öne çıkmaktadır. İki yaklaşım gerçekliğin bireysel ve toplumsal/bağlamsal boyutunu inceleme noktasında farklılaşmaktadırlar. Yapılandırmacılık özellikle insan gelişimi ve eğitim bilimleri alanlarında hâkim olmuştur. John Piaget ve Jerome Bruner'in ilk dönem çalışmalarında en yetkin formuna ulaşarak insan zihninin dış gerçekliğin inşasındaki tayin ediciliğini vurgulamaktadır. Bu manada yapılandırmacılık, bilişselciliğin (*cognitivism*) temayüz etmiş bir formu olarak karşımıza çıkmaktadır¹

Sosyal inşacılık ise bir yandan Weberci yorumlayıcı sosyoloji geleneğinden diğer yandan Wittgenstein'in dilin kullanımını icra edici (*performative*) yönünü esas alan ikinci dönem felsefesinden beslenmektedir. Bu noktada dilsel dönüş (*linguistic turn*) sürecinin önemli aktörlerinden biri olan Wittgenstein'in ikinci dönem felsefesi inşacılığın ana akım sosyal bilimler düşüncesi karşısında bir alternatif olarak konumlanmasında en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Sosyal inşacılığın insan ve topluma dair gerçekliğin devingen, bağlama içkin ve dilsel süreçler vasıtasıyla inşa edildiğini ve söz konusu gerçekliğe yine ancak dilin analiziyle ulaşabileceğine yönelik vurgusu söz konusu irtibatın en belirgin göstergesidir. Ayrıca konumuz açısından inşacılığın gerçekçilik karşısında konumlandığı nokta tam da

1 Catherine Twomey Fosnot, *Constructivism: Theory, Perspectives and Practice*, New York and London: Teacher College Press, 2005.

 Küresel salgın
 tecrübesi, insani
 tecrübe alanı
 üzerinde etkin
 faktörlerden biri
 olarak nesnenin
 varlığına ve tabii
 alana işaret etmenin,
 inşacıların bahsi
 geçen tasavvurlarının
 aksine, naif
 bir imlemeden
 ibaret olmadığını
 göstermiştir.

burasıdır. Zira inşacı gelenek için toplumsal gerçekliğin oluşumu ve toplumun kuruluşu ancak dilin ve toplumsal uzlaşımların itibari neticeleridir. Bunlardan ayrı olarak tabii ve nesnel herhangi bir faktörün, dışsal gerçekliğin etkinliğini ifade edecek şekilde dikkate alınması söz konusu değildir.²

İnşacı literatür sosyal gerçeklik söz konusu olduğunda nesnel-tabii bir zeminin varlığını mutlak manada reddeden naif bir görecelik ile söz konusu gerçekliğin varlığını kabul etmekle birlikte onun sosyal hayatın kurulmasındaki rolüne imkân tanımayan bir inşacılıktan oluşmaktadır. Özellikle zihin felsefesi söz konusu olduğunda ikinci grupta yer alan inşacılar bahsi geçen nesnel zemini fenomenal-söylemsel gerçeklik alanının ortaya çıkmasının maddi altyapısı/aracısı olarak görmektedirler. İnşacılar için bireysel ya da toplumsal fenomenlerin ortaya çıkmasında *nedensel olarak etkin* (causally efficient) mecra dilsel-sembolik-söylemsel dünyadır. Dolayısıyla öncelikli bilgi nesnelerini de bu dünya oluşturur.³

Küresel salgın tecrübesi, insani tecrübe alanı üzerinde etkin faktörlerden biri olarak nesnenin varlığına ve tabii alana işaret etmenin, inşacıların bahsi geçen tasavvurlarının aksine, naif bir imlemeden ibaret olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla bu durum dışsal gerçekliğin nedensellik dizgesi içerisindeki etkin rolünü yeniden ele almamızı gerektirecek bir yöne sahiptir. Zira salgın süreciyle yakinen tecrübe ettiğimiz husus en açık ifadesiyle dışsal gerçekliğin kendisini insani tecrübeye dayatmasıdır. Bu yönüyle Covid-19 tecrübesi inşacıların bireysel ve toplumsal fenomenlerin ortaya çıkışıyla ilgili açıklayıcı modellerini yeterlilik itibariyle yeniden ele almayı zorunlu kılmaktadır. Zira yazının girişinde sorduğumuz soruları tekrar gündeme getirdiğimizde salgın süreci başlamadan önce icrasının ve üzerinde mutabakata varmanın mümkün olmadığı pek çok pratiğin ortaya çıkmasına neden olan etkenin bizatihi nesnenin varlığı ve nedensel olarak etkin oluşu görülmektedir. Bu argümana devletlerin ve küresel örgütlerin aldıkları yerel ve küresel ölçekli tedbirlerin mevcut gidişatın yönünü değiştirmek suretiyle sürece müdahil olduğu ileri sürülerek karşı çıkılabilir. Fakat, tekrar etmek pahasına, söz konusu tedbirlerin ortaya çıkmasının müsebbibi olarak insan iradesinden ve uzlaşımlarından bağımsız tabii varlık alanı kendini izhar etmektedir. Buna mukabil inşacı gelenek söz konusu itiraza bilimin amacının ve bilimsel düşüncenin ne olması gerektiğine ilişkin temel bir felsefi kabulle karşılık verebilir. İnşacılara göre bilimsel

2 Vivien Burr, *Sosyal İnşacılık*, çev. Sibel Arkonaç, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.

3 Rom Harré, *Cognitive Science: A Philosophical Introduction*. London: Sage, 2002.

düşüncede esas olan, insanların yapıp ettiklerinin ve dünyayı nasıl kurduklarının anlaşılmasıdır. Dolayısıyla onlara göre bu çerçevede dışında kalan tabii gerçeklik alanı, insanların dünyayı kurarken zorunlu olarak var olması gereken ve fakat en fazla maddi neden olarak kabul edilebilecek bir mahiyete sahiptir. Ancak Covid-19 tecrübesiyle açıkça tecrübe ettiğimiz pek çok durum dışsal gerçekliğin salt maddi bir alt yapı olarak kabul edilmesiyle açıklanabilecek mahiyette değildir. Zira Covid-19'la beraber dışsal gerçeklik bizatihi bir fail neden olarak karşımıza çıkmış; söz konusu failiğin bir neticesi olarak, bahsedilen pek çok pratiğin dönüşümüne doğrudan etki etmiştir. Dolayısıyla bu durum inşacı gelenek için derin bir açıklama zafiyeti doğurmaktadır.⁴

İnşacılığın Covid-19 bağlamında açığa çıkan açıklama zafiyetini ortaya koyduktan sonra söz konusu nesnel-tabii alanın nasıl açıklanacağı sorusu tekrar gündeme gelmektedir.

İnşacılığın Covid-19 bağlamında açığa çıkan açıklama zafiyetini ortaya koyduktan sonra söz konusu nesnel-tabii alanın nasıl açıklanacağı sorusu tekrar gündeme gelmektedir. Bu noktada inşacılık ve mensubu olduğu anti-realist geleneğin karşısında yer alan gerçekçi bilim paradigmasını ele almak gerekmektedir. Gerçekçilik çok farklı düşünce ekolleri tarafından temsil edilmektedir. Dolayısıyla başlıkta ifade edildiği şekliyle hatırlanmasını amaçladığımız gerçekçiliğin ne olduğunu izah etmeden önce ne olmadığının ortaya konulması önem arz etmektedir. Zira realizm-anti realizm karşıtlığı tartışmasındaki gerçekçi duruş bilim felsefesinde büyük oranda indirgemeciliği temsil etmiş, anti-realist gelenek de söz konusu indirgemeciliği aşmak amacıyla kendini konumlandırmıştır.

İnsani iradenin yapıp etmelerinden bağımsız nesnel ve nedensel olarak etkin bir gerçekliğin var olduğu vurgusu akla öncelikle genel bir bilim paradigması olarak natüralizmi ve natüralizmin türevleri olarak ifade edebileceğimiz materyalizm ve fizikalizmi getirmektedir. Çağdaş düşüncede özellikle Arthur Eddington'ın gündelik tecrübenin nesneleri ve bilimsel bilginin nesneleri olarak kavramlaştırarak öncülük ettiği ve Eddington'ın öğrencileri tarafından çeşitli ekollere ayrılarak genişleyen realizm-antirealizm tartışmasında gerçekçiliğin en önemli temsilciliğini Patricia ve Paul Churchland'ın yaptığı eleyici materyalizm (*eliminative materialism*) yapmaktadır. Bu düşüncede özellikle zihin felsefesi tartışmalarında psikolojik fenomenlerin açıklanmasına yönelik sağduyu bilgisi (*common sense knowledge*) nörofizyolojik süreçlerin epifenomenleri mesabesine indirgenmiş

4 Küresel salgın tecrübesiyle tabii dünyanın fail neden oluşuna dair vurgumuz nedensellik bahsi çerçevesinde daha detaylı incelemeye muhtaçtır. Ancak böyle bir inceleme bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bununla birlikte metnin ilerleyen kısımlarında da işaret edildiği gibi, tabii dünyanın nedensel failiğine yapılan vurgunun fizikalist- natüralist geleneğinin faraziyelerinin de ötesine geçecek bir felsefi çözümlemeyi gerektirdiğini ifade etmemiz gerekir.

Eddington ve onu takip eden kuşağın formüle ettiği şekliyle sorun hangi nesnenin (bilimin nesnesi-sağduyu nesnesi) daha gerçek ve öncelikli olduğunun tespit edilmesi değil, tek bir ontoloji altında nesneler arasındaki nedensel ilişkinin tanımlanmasıdır.

durumdadır. Toplumsal fenomenler söz konusu olduğunda da benzer şekilde sağduyusal bilginin birer yanılısamadan ibaret olduğu argümanı ortaya çıkmaktadır.⁵ Eleyici materyalistlerin bu tasavvuru toplumun kuruluşunda tabii (*natural*) olanın dikkate alınmasından ziyade bireysel ya da toplumsal olanın her yönüyle tabii olana indirgenmesinden ibarettir. Bu tavrı da naif inşacılıkta gördüğümüz tavrın tam aksine insan iradesinin ve sağduyu bilgisinin hükümsüz olduğu vurgusu hakimdir.⁶ Tartışmanın bu noktasında kendisine doğru yönelmesi gereken bir zemin olarak işaret ettiğimiz gerçekçiliğin materyalist-fizikalist bir mutlakçılık olmadığını açıkça ifade etmek gerekmektedir.

Eddington'ın sağduyu bilgisi-bilimsel bilgi kavramları etrafında genişleyen literatürde, bahsi geçen indirgemeci pozisyonları aşmak üzere çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Fakat bu literatür nihai kertede bilimin nesnesinin mi yoksa sağduyusal alanın nesnesinin mi ontolojik önceliğe sahip olduğu probleminin çözümüne hasredilmiştir. Tartışmamız bağlamında söz konusu literatürün dışına çıkmak başlangıçta ifade ettiğimiz gerçekçi teklife yaklaşmak adına daha anlamlı görünmektedir. Bu bağlamda yazının geri kalan kısmı tabii gerçeklik ve sağduyu gerçekliği meselesini farklı bir ontolojik zeminde ele almaya çalışan John Searle ve Roy Bhaskar'ın düşünceleri etrafında şekillenecektir. Bu bağlamda Roy Bhaskar'ın Eddingtoncu geleneğe yönelik eleştirisi önem arz etmektedir. Ona göre Eddington ve onu takip eden kuşağın formüle ettiği şekliyle sorun hangi nesnenin (bilimin nesnesi-sağduyu nesnesi) daha gerçek ve öncelikli olduğunun tespit edilmesi değil, tek bir ontoloji altında nesneler arasındaki nedensel ilişkinin tanımlanmasıdır.⁷ Bu bağlamda her iki düşünürün ikicillığe (*dualism*) ve fizikalist indirgemeciliğe karşı bütüncül bir ontoloji teklifiyle karşı çıktıkları söylenebilir. Konumuzun sınırları içinde kalarak her iki düşünürün tabii olan ile tecrübi olan arasındaki irtibatı nasıl kurdukları incelenecektir. Sonrasında bu düşünürlerin gerçekçi tasavvurlarına yönelik eleştirel bir perspektif sunularak gerçekçilik tartışmalarına yeni bir katman eklemenin imkânı sorgulanacaktır.

5 Ramsey, William, "Eliminative Materialism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/materialism-eliminative/>>

6 Eddington ile başlayıp sonraki süreçte devam eden tartışmaların detaylı analizi için bkz. Cengiz Ekemen, "Experience and Science: Eddington's Two Tables Problem", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2019.

7 Roy Bhaskar, *Gerçekçi Bilim Teorisi*, çev. Sami Oğuz, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018, s. 68.

John Searle, bilincin, onu kuşatan nesnel ve fiziksel zemin üzerinde nasıl var olduğu sorusuna ilişkin tartışmaları aynı dünya görüşü içinde kalarak toplumsal gerçekliğin nasıl kurulduğuna ilişkin tartışmaları kapsayacak şekilde genişletmiştir. Searle zihin felsefesinin en temel meselesi olan “tamen biyolojik ve mekanik ilişkilere göre işleyen bir sistemin (beynin) nasıl olup da öznel deneyimi ortaya çıkardığı” sorusuna *biyolojik natüralizm* olarak adlandırdığı yaklaşımı ile cevap üretmeye çalışır. Bu bağlamda Searle için zihin-beden ayrımı şeklinde klasikleşen ikici tasavvur ile fizikalist tasavvur söz konusu soruyu cevaplayamamaktadır. Searle bu meseleye ilişkin tek bir ontoloji önererek bilincin fiziksel dünya ontolojisinin içinde yer aldığını, bu dünyanın bir parçası olduğunu iddia eder. Searle’ün bu argümanı yukarıda bahsi geçen sorunun cevaplanması için yeterli olmayacağından söz konusu problemi çözmek adına iki temel kavram ihdas eder: *Tabakalı gerçeklik* ve *beliriveren/oluşan nitelikler (emergent properties)*. Buna göre fiziksel dünyanın iç içe geçmiş ve tabakalı bir şekilde birbirine bağlı olan katmanları vardır. Dolayısıyla bilinç, fiziksel dünyanın esasını teşkil ettiği bu yapı içinde nörobiyolojik süreçlerin bir neticesi olarak beyinde ortaya çıkan bir niteliktir. Searle nörobiyolojik mekanizmalarla bilinç arasındaki irtibatın her bir katmandaki oluşumsal niteliklerin bir üst katmanı doğurmasıyla kurulduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla ona göre bilinç ontolojik olarak birbirine indirgenemeyen fakat *nedensel* olarak birbirine *bağlı/bağlantılı* niteliklerden oluşan bir sistem içinde ve en nihayetinde beyinde ortaya çıkan bir durumdur.⁸

John Searle zihin felsefesindeki natüralist tasavvura sadık kalarak sosyal gerçekliğin nasıl kurulduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda ihdas ettiği kaba olgu (*brute facts*) ve kurumsal olgu (*institutional facts*) kavramları fiziksel evren ve sosyal dünya arasındaki irtibatı kurmadaki en önemli aygıtlardır. Kaba olgular fiziksel nesnelere tekabül ederken kurumsal olgular kaba olgulara belirli nitelikler yükleyerek onları yeniden inşa etmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Searle’ün ifadeleriyle “kurumsal olgular kaba olguların üzerinde var olurlar”.⁹ Bu bağlamda kaba olguların tezahürü kurumsal olgulara, kurumsal olguların varlığı da nedensel olarak kaba olgulara tâbidir. Kaba olgulardan hareketle kurumsal olguların, dolayısıyla toplumsal gerçekliğin oluşumunda, dilin dolayımlayıcı rolüne işaret eden

8 Searle’in bilinç teorisinin detayları için bkz: John Searle, *Bilincin Gizemi*, çev. İlknur Karagöz İcöz, İstanbul: Küre Yayınları, 2018; Searle’ün bilinç teorisinin detaylı bir incelemesi için bkz. Eyüp Süzğün, *John Searl’ün Bilinç Teorisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.

9 John Searle, *The Construction of Social Reality*, New York: The Free Press, 1995, s. 35.

Searle, fiziksel dünyada dilin bu rolü nasıl edindiğini de zihnin *yönelimsel* (*intentional*) niteliğine vurgu yaparak açıklamaktadır. Dil felsefesinin özellikle zihin felsefesi içinde kurulması gerektiğini iddia eden Searle, bu manada bilinç meselesinden toplumsal gerçekliğin oluşumuna uzanan kavramsal bir ağ kurmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak dilin imkânlarıyla oluşan inşai alanın/kurumsal olguların dışındaki fiziksel zemini kurucu ve nedensel olarak öncelikli kabul eden Searle, bilincin öznel niteliğinin açıklanmasından toplumsal gerçekliğin inşasına uzanan çizgide natüralizmin imkânları ölçüsünde ve sınırları içinde kalarak hareket etmektedir.

Natüralist gerçekçiliğin önemli bir diğer temsilcisi olan Roy Bhaskar pozitivizm, idealizm ve idealizmin bir türevi olarak inşacı gelenek karşısında konumlandığı gerçekçi bilim teorisini sosyal bilimlere ve daha özelde de toplumun açıklanmasına yönelik bir tasavvur olarak geliştirmiştir. Searle ile benzer şekilde Bhaskar'ın teorisinde gerçekliğin katmanlı oluşu ve bu çok katmanlılık içinde yer alan unsurların aşağıdan yukarıya doğru nedensel-oluşumsal güçleri (*causal-emerging powers*) sayesinde yeni katmanları meydana getirdikleri fikri merkezdedir. Bu kısım Bhaskar'ın gerçekçiliğinin ve natüralizm vurgusunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Zira ona göre söz konusu gerçeklik katmanları içinde bilgimize doğrudan konu olmayan, tecrübemizin dışında kalan ve fakat müstakil bir varlığa sahip olan geçişsiz (*intransitive*) bir alan mevcuttur. Bilgimize doğrudan ya da dolaylı olarak konu olan geçişli (*transitive*) alan ise geçişsiz alana erişmek için kullandığımız muhtelif teorik ve yöntemsel nesnelerin bulunduğu katmana işaret etmektedir. Bu bağlamda Bhaskar'a göre, pozitivist ve inşacı gelenekler geçişsiz boyutu ihmal etmek suretiyle ontolojik soruları epistemik sorulara indirgeyerek bilimsel açıklamayı ampirik dünyanın sınırlarına hapsedmişlerdir. Onun *epistemik yanılgı* (epistemic fallacy) olarak ifade ettiği bu durumun aşılmasının yolu tecrübemize konu olmasa da var olan geçişsiz nesneleri bilimsel açıklamanın merkezine yerleştirmektir. Zira söz konusu nesneler sahip oldukları *nedensel güçler* (causal powers) sayesinde nedensellik dizgesinin başında yer alıp kendilerinden sonraki katmanların oluşmasını sağlarlar¹⁰. Bu vurgu ile Bhaskar'ın ve öncüsü olduğu eleştirel gerçekçi geleneğin natüralist dayanağı açığa çıkmaktadır. Zira nihai kerte bilimsel açıklama fiziki dünyanın nedensel güçleri ile açığa çıkan ve dolayısıyla fiziki dünyanın sınırları içinde kalarak yürütülebilecek bir eylemdir.

10 Roy Bhaskar, *Gerçekçi Bilim Teorisi*.

Natüralist-gerçekçi bilim anlayışını sosyal bilimlere doğru genişleten Bhaskar, sosyal bilimlerin tasavvurunu “Toplum ne ölçüde doğayla aynı biçimde incelenebilir?” sorusu etrafında şekillendirir. Bu sorudaki vurgusunun sosyal bilimlerle doğa bilimlerini özdeşleştirecek bir indirgemecilik değil, bu bilimlerin arasındaki bir yöntem birliğine matuf olduğunu özellikle ifade etmektedir. Bhaskar, doğa bilimlerindeki ikiciliğin bir türevidir olarak sosyal bilimlerde pozitivist ve hermenötik geleneklerin iki zıt kutbu temsil ettiklerini ve sosyal bilim tartışmalarını olgusal olanla inşai olan arasındaki gerilime hapsettiklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda sosyal bilimlerin içinde sunduğu gerçekçi perspektifte sosyal yapıların toplumsal hayatın geçişsiz nesneleri olduğunu ve sosyal bilimsel çabanın bahsi geçen sosyal yapıların üretici mekanizmalarını ortaya çıkarmak olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu çerçevede toplumun nasıl kurulduğu/toplumsal gerçekliğin nasıl üretildiği sorusu *Dönüştürücü Toplumsal Eylem Modeli (Transformative Model of Social Action)* çerçevesinde cevaplandırılmaktadır. Buna göre sosyal yapının müstakil ve nedensel olarak etkin varlığını kabul edilir ve fakat insan failin toplumu dönüştürüp yeniden ürettiği vurgulanmak suretiyle toplumsal gerçekliğin üretimi kavramsallaştırılır.¹¹

Bahsi geçen kavramsal çerçeve etrafında eleştirel gerçekçiliğin sosyal bilimlerdeki natüralist karakterinin nerelerde açığa çıktığını görmek konumuz açısından önemlidir. Öncelikle eleştirel realizmin eleştireliliğinin en belirgin karakteri olan ontoloji vurgusunun sadece fiziki dünyanın sınırları içinde tarif edildiğini fark etmek önem arz etmektedir. Diğer bir değişle insanın kendisine ve âleme ilişkin tasavvurunun zeminini ve nihai sınırını doğa tayin etmektedir. Bu durum eleştirel gerçekçiliğin natüralist karakterinin en temel göstergesidir. Bununla irtibatlı olarak toplumsal yapıyı yeniden üreten ve dönüştüren nedensel bir aktör olarak failin söz konusu gücünün yönelimselliğine dayanmaktadır. Yönelimsellik ise insanlara kendi eylemlerinin farkında olmalarına, hatta daha ileri düzeyde bu farkındalıklarını da idrak etmelerini temin eden karmaşık bir nörobiyolojik sisteme dayanmaktadır.¹² Dolayısıyla tıpkı Searle’de olduğu gibi eleştirel realizmde de insan tasavvurunda başlamak üzere aşağıdan yukarıya doğru natüralist bir toplum tasavvuru karşımıza çıkmaktadır.

John Searle ve Bhaskar’ın temsil ettiği eleştirel gerçekçi gelenek bağlamındaki bu uzun tasvirin ardından meselenin Covid-19 salgınına yansıyan

11 Roy, Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, London: Routledge, 1998.

12 Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 38.

kısmına geri dönmek gerekirse; her iki düşünürün, inşacı geleneğin sadece insani tecrübe ile sınırlandığı açıklama çerçevesini doğal dünyayı da kapsayacak şekilde genişlettiklerini görmekteyiz. İki düşünür de doğal dünya ile sosyal dünya arasındaki ilişkiyi oluşumsal nedensellik kavramı etrafında kurgulamakta, bu nedenselliğin başlangıcını ise fiziki/tabii nesnelerin nedensel güçlerine atfetmektedirler. Başlangıçtaki sorularımızdan birisini yeniden gündeme getirerek söz konusu anlayışı daha da somutlaştırabiliriz:

Eğitimin fiziki mekânlarda icra edilmesine son verilip tamamıyla sanal mekânlarda icra edilmesinin nedeni nedir?

Bahsi geçen natüralist-gerçekçi yaklaşımların bu soruya verebilecekleri muhtemel ve öncelikli cevaplardan birisi şöyle olabilir:

Doğal dünyanın mikro varlıklarından birisi olan Covid-19, sahip olduğu nedensel güçler sayesinde insan organizmasında tahribata yol açacak farklı mekanizmaları devreye sokmak suretiyle kademeli olarak insan ölümlerine sebep olmaktadır. Virüsün söz konusu gücü insanlar arasında hızla yayılmasıyla etki kazanmış, fiziki dünyadaki biyolojik, nörokimyasal vb. farklı nedensel mekanizmaların da oluşmasına neden olarak alanını genişletmiştir. Politika yapıcılar etkileşimin yoğun olduğu okul gibi fiziki mekânlarda virüsün yayılma hızı riskini hesaba katarak virüsün etki alanını daraltmak ve vaka sayılarını düşürmek için eğitim-öğretimin fiziki mekânlarda yürütülmesini durdurmuşlar, alternatif eğitim mekânları ve içerikleri üretmişlerdir.

Bu cevap virüsün sahip olduğu nedensel güçleri ve onun oluşturduğu nedensel mekanizmayı eğitim pratikleriyle ilgili değişimi ortaya çıkaran nedensellik dizgesinin başına yerleştirmektedir. Aynı zamanda söz konusu dizgede inşacıların iddialarının tam aksine çevrimiçi eğitime geçiş kararının, yani insan faillerin üzerinde uzlaştıkları eylemin, nedensellik dizgesinin son safhasında yer aldığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Searle ve Bhaskar örneğinde temsil edilen gerçekçi tavır tabii olanla inşai olan arasındaki ilişkide mutlak indirgemeci materyalist ve idealist inşacı formların ötesinde yeni bir katman açmaları bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu tavırlar fizikalist ve pozitivist olmayan bir natüralizm vurgusuyla nesnenin müstakil varlığına işaret etmek suretiyle bizi tabii olanın sınırına getirmiştir. Ancak bu noktada bazı soru(n)lar gündeme gelmektedir. Şöyle ki nedensel gerçeklik katmanları arasındaki ilişkiler ve nedensel geçişlilik oluşumsallık kavramıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak fizikalist geleneklerin karşılaştığı en temel problemlerin başında gelen mahiyet veya

Natüralist-gerçekçi gelenek, tabii ve toplumsal fenomenlerin açıklanması hususunda inşacılığın yalnızca insani tecrübe alanına indirgediği söz konusu tecrübeleri yeni bir katman açarak insan tecrübesinden bağımsız bir nesnenin varlığına, bu nesnenin nedensel etkililiğine (causally efficiency) ve böylece nesnel bir gerçekliğin zorunlu varlığına işaret etmişlerdir.

kendinelik sorusu burada da gündeme gelmekte, nedensel olarak aşağıdan yukarı doğru bir diğerini üreten *şeylerin* bizatihi kendi mahiyetlerinin nasıl anlaşılacağı sorusu bu çerçevede cevapsız kalmaktadır.

Bununla bağlantılı olarak natüralist-gerçekçi gelenek, tabii ve toplumsal fenomenlerin açıklanması hususunda inşacılığın yalnızca insani tecrübe alanına indirgediği söz konusu tecrübeleri yeni bir katman açarak insan tecrübesinden bağımsız bir nesnenin varlığına, bu nesnenin nedensel etkililiğine (*causally efficiency*) ve böylece nesnel bir gerçekliğin zorunlu varlığına işaret etmişlerdir. Bunun neticesinde natüralist tasavvurda bahsi geçen tabii alan nihai açıklayıcı zemin ve nedensellik dizgesinin sınırı olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım hem konumuz bağlamında hem de natüralizmin genel varlık tasavvuru bakımından sorgulanmaya muhtaçtır. Zira kendisi tam manasıyla açıklanamamış olan tabii alanın, tecrübi alanla ilişkisinde nihai açıklama çerçevesi olacak kadar bir açıklama gücüne sahip olduğu iddiası ne kadar makuldür? Bu durumun en açık şekliyle Searle’ün de dahil olduğu zihin felsefesi tartışmalarında “zor problem” olarak adlandırılan “maddi ilkelere işleyen beynin nasıl olup da öznel tecrübeyi yarattığı” sorusu etrafındaki tartışmalarda görülmektedir. Söz konusu problem ilgili alanda ya görmezden gelinerek indirgemeci açıklamalara havale edilmiş ya da bir kısım natüralistlerde gördüğümüz gibi bilimsel çalışmalar beynin işleyişini tamamen açıklayana kadar beklemeye alınmış ve bilimsel ilerleme temennisiyle ertelenmiştir.

Maddi dünya ile öznel tecrübe arasındaki ilişkiselliği açıklamak üzere ihdas edilen yönelimsellik ve oluşumsal nedensellik kavramları nedenselliğin sınırını insan beyninin fiziki mekanizmalarıyla sınırlandırıldığında işlevsel görünse de daha önce ifade ettiğimiz gibi bahsi geçen oluşumsal sistem içindeki unsurların mahiyetine dair soruşturmaya imkân tanımamaktadır. Dolayısıyla “zor problemle” birlikte ortaya çıkan *izah gediği* (*explanatory gap*) en yalın hâliyle varlığını sürdürmektedir.

Bununla birlikte bahsedilen kavramsal çerçeve Covid-19 tecrübesindeki gibi özellikle insan bedenine dışarıdan dahil olan nesnenin tecrübeyi yönlendirmesi, toplumun belirli bir şekilde kurulmasına neden olması söz konusu olduğunda açıklama gücünü daha da yitirmektedir. *Oluşumsal nedensellik* kavramı başlayan bir nedensellik sürecinin bir sonraki safhaya aktarılması ve yeni bir niteliğin ortaya çıkması hususunda hâlen işlevsel görünse de yönelimsellik için aynı şey söz konusu değildir. Natüralist

Kendisi tam manasıyla açıklanamamış olan tabii alanın, tecrübi alanla ilişkisinde nihai açıklama çerçevesi olacak kadar bir açıklama gücüne sahip olduğu iddiası ne kadar makuldür?

"Bilimsel düşünce
yüzyılda bir görülen
istisnai bir olay
nedeniyle metafiziğin
eline mi teslim
edilecek?"

çerçevede beynin bir fonksiyonu olarak kurgulanan yönelimsellik, başlayan bir sürecin gayesine ve zihnin manayı açığa çıkarmaya yönelik niteliğine atıfla açıklanmaktadır. Kavramın bu anlamı düşünüldüğünde natüralist çerçeveyi esas alarak Covid-19 ve sonrasında ortaya çıkan tecrübeyi açıklamada yönelimsellik kavramına başvurmak mümkün görünmemektedir. Zira insan bedeninin dışındaki bir nesnenin sahip olduğu nedensel mekanizmaların insani tecrübeyi yönelimsel bir şekilde belli manalara yönelik olarak harekete geçirmesi, yönelimselliğin nörobiyolojik mekanizmalardan başlamak üzere beynin bütünlüğü içinde ortaya çıktığı düşünüldüğünde mümkün değildir. Bu kısıtlılık eleştirel realizmin insan tecrübesinden bağımsız bir şekilde var olan tabii alan ile insani tecrübe arasında kurduğu irtibat söz konusu olduğunda da ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu kısıtların akabinde son olarak virüsün nedensel güçleri üzerinden yapılan açıklama gündeme gelmektedir. Yukarıdaki örnek soru ve bu soruya verilen cevapta da görüldüğü gibi natüralist dünya görüşü içinde kalarak yapılabilecek nihai açıklama, virüsün sahip olduğu nedensel güçler sayesinde üst nedensel mekanizmaları harekete geçirdiği ve böylece oluşumsal olarak yeni nedensellik katmanlarının ve tecrübe alanlarının meydana geldiği argümanı etrafında şekillenmektedir. Bu açıklamalar ancak natüralizmin nihai açıklama çerçevesi olarak kabul edilmesi durumunda anlamlı ve yeterli olacaktır. Ancak virüsün *niçin* bahsi geçen nedensel güçlere sahip olduğu, bu gücün kaynağının ne olduğu, yine bu nedensel gücün *niçin* farklı pratikleri değil de tecrübe ettiğimiz belirtileri ortaya çıkardığı gibi sorular, cevaplanmaları elzem olmasına rağmen, natüralist açıklama çerçevesinde cevaplanması mümkün sorular değildir. Bu ve benzeri soruların cevaplanabilmesi, natüralist kabullerin aksine, tabii dünyanın nihai açıklayıcı zemin değil, açıklanması gereken bir gerçeklik katmanı olarak alınarak yeni bir gerçekçi açıklama çerçevesinin ihdas edilmesine bağlıdır. Bu yeni açıklama çerçevesi aynı zamanda tabii dünyanın nedensel açıklamanın nihai sınırı değil, nedensellik dizgesinin bir parçası olarak kabul edilmesini de gerektirmektedir. Bu bağlamda Covid-19'un *nedenselliğinin* kaynaklarına yönelik yukarıda sordüğümüz soruların cevaplanması nesnenin (Covid-19'un) nedenselliğini önceleyen ve onun nedenselliğinin açıklanmasına da imkân tanıyan bir nedensellik katmanının varlığını ortaya koyacak gerçekçi bir dünya görüşünün istidlali bir şekilde temellendirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla yazımızın başında hatırlanmasını teklif ettiğimiz gerçekçilik tam da böyle bir zeminde anlam kazanmaktadır.

Söz konusu teklif, bu satırların kimi okurlarında “Bilimsel düşünce yüz-yılda bir görülen istisnai bir olay nedeniyle metafiziğin eline mi teslim edilecek?” sorusu etrafında bilimin ve bilimsel düşüncenin mahiyetine yönelik çağrışımlar oluşturabilir. Bu soru ve etrafındaki çağrışımların, “metafiziğin elenmesi” olarak adlandırılan sürece bağlı bir bilimsellik tasavvuruyla alakalı olduğu açıktır. Bu tasavvura bağlı bir şekilde ortaya çıkan felsefî tutumların metafizik soruları görmezden gelme, erteleme ya da bilinemezçiliğe mahkûm etme yönündeki eğilimleri, hem bu soruların ortaya çıkmasını engelleyememiş hem de onları cevapsız bıraktığı sürece nesnenin dışta ve tecrübede kuruluşuna dair tam bir açıklamayı imkânsızlaştırmıştır. Dolayısıyla Covid-19 bağlamında yazı boyunca ele almaya çalıştığımız hususlar ilgili soruların açıklayıcı çerçevenin dışına atılamayacağına, tam tersine yeni bir gerçekçi tasavvurun zaruretiyle işaret etmektedir. Bu gerçekçi yaklaşımın teklifi yukarıda bahsedilen tavırda görüldüğü gibi bilimsel düşüncenin tasfiyesine yönelik bir talep değil, düşüncemizi ve düşüncelerimizin nesnelerini belli bir şekilde kurmaya icbar eden düşünüş biçimiyle hesaplaşmak, böylece yeni bir düşünüş biçiminin imkânını sorgulamak anlamına gelmektedir.

Kaynakça:

- Bhaskar, R., *The Possibility of Naturalism*, London: Routledge, 1998.
- Bhaskar, R., *Gerçekçi Bilim Teorisi*, çev. Sami Oğuz, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018.
- Ekemen, C., “*Experience and Science: Eddington’s Two Tables Problem*”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2019.
- Fosnot, C.T., *Constructivism: Theory, Perspectives and Practice*, New York and London: Teacher College Press, 2005.
- Burr, V., *Sosyal İnşacılık*, çev. Sibel Arkonaç, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- Harré, R., *Cognitive Science: A Philosophical Introduction*. London: Sage, 2002.
- Searle, J., *The Construction of Social Reality*, New York: The Free Press, 1995.
- Searle, J., *Bilincin Gizemi*, çev. İlknur Karagöz İçyüz, İstanbul: Küre Yayınları, 2018.
- Süzgün, E., *John Searl’in Bilinç Teorisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- William, R., “Eliminative Materialism”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/materialism-eliminative/>

Yayın Hakları:

Bu dosyanın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında İlmi Etüdler Derneği'nden yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

ilem
ilmi etüdler derneği

www.ilem.org.tr [Instagram](#) [Facebook](#) [YouTube](#) /ilmietudlerdernegi [Twitter](#) /ilmietudler

[Aziz Mahmut Hüdayi Mh. Türbe Kapısı Sk. No:13, Üsküdar/İstanbul](#) [0 216 310 43 18](#)